

Awifauna lęgowa dojrzałych drzewostanów Puszczy Boreckiej i jej zmiany na przełomie XX i XXI wieku

Breeding avifauna of mature forest stands in the Borki Forest and its dynamics at the turn of the 21st century

Grzegorz Rąkowski^{1*}, Krzysztof Czarnocki², Joanna Ukalska³

¹Instytut Ochrony Środowiska – Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Ochrony Przyrody i Krajobrazu, ul. Krucza 5/11, 00-548 Warszawa;

²Sekcja Ornitologiczna Polskiego Towarzystwa Zoologicznego, adres kontaktowy autora: ul. Odkryta 38A/1, 03-140 Warszawa;

³Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Katedra Ekonometrii i Statystyki, Zakład Biometrii, ul. Nowoursynowska 159, 02-776 Warszawa

*Tel. +48 22 3750642, e-mail: groza1@ios.edu.pl

Abstract. The composition and structure of the breeding bird community in the Borki Forest in north-eastern Poland were investigated during two separate periods: 1994–1996 and 2012–2014. Bird censuses were carried out in three plots located in mature oak-hornbeam, ash-alder and mixed coniferous forest stands. A standard combined mapping technique for estimating the number of breeding birds was applied. A total of 74 bird species bred at least once within any plot during 1994–1996 or 2012–2014. The structure of the bird assemblages on particular plots displayed a high degree of similarity, exceeding 75%, which means that they represent essentially the same bird community. However, the investigated assemblages have changed substantially over the 20 years. Both, the number of breeding bird species and the population densities on all plots, were much higher in 2012–2014 than in 1994–1996. The mean number of breeding species on all plots was over 50% higher in 2012–2014 than in 1994–1996, whereas the mean total density of breeding pairs increased by more than 60%. Total population densities on the plots increased as a result of an increase in population densities of individual bird species combined with an increase in the number of breeding species. Due to different rates of population growth for certain species, also the composition of dominating species group have changed. The observed changes in the avifauna of the Borki Forest were most probably due to an enrichment of the forest habitats structure, which was caused by natural factors, such as ageing of forest stands, forest succession and a change in water regime by beaver dams, as well as by forest management, including group felling within or in the vicinity of plots and uncovering of the forest edge.

Keywords: Borki Forest, bird assemblage structure, species richness, density changes, forest habitats

1. Wstęp

Zagęszczenie i bogactwo gatunkowe ugrupowań ptaków jest wypadkową dwóch kategorii czynników: pojemności siedlisk oraz ich wysycenia przez poszczególne gatunki (Hilden 1965; Brown 1969; Fuller 2012). Pojemność siedlisk ptaków leśnych zależy przede wszystkim od struktury gatunkowej, wiekowej oraz przestrzennej siedlisk leśnych (James, Wamer 1982). Najważniejsze czynniki naturalne, wpływające na strukturę lasu, to żyzność siedlisk, sukcesja leśna i starzenie się drzewostanów, zamieranie najstarszych drzew oraz rozwój podszytu i podrostu. W lasach gospodarczych bardzo ważnym czynnikiem kształtującym siedliska leśne i zespoły ptaków z nimi związanych jest gospodarka leśna, w tym użytkowanie rębne, trzebieże, odnawianie lasu i zagospo-

darowanie nieleśnych siedlisk w obrębie lasów (Virkkala 1987; Avery, Leslie 1990; Edenius, Elmberg 1996; Brazaitis, Kurlavičius 2003, Scherzinger, Schumacher 2004, Zawadzka, Zawadzki 2005). Dodatkowo na siedliska ptaków mogą wpłynąć czynniki związane z działalnością niektórych gatunków kluczowych wpływających na ekosystemy leśne, jak np. bobry (*Castor fiber*) (Janiszewski et al. 2014).

Skład gatunkowy i struktura zgrupowania ptaków zasiedlającego dany kompleks leśny mogą być dobrymi wskaźnikami stopnia jego naturalności. Obecność znacznej liczby charakterystycznych gatunków związanych z dojrzałymi drzewostanami, w tym w szczególności dziuplaków, oraz gatunków typowych dla wnętrza lasu – to cechy lasów o znacznym stopniu naturalności (Brotons et al. 2003; Zawadzka, Zawadzki 2006), podobnie jak znaczne bogactwo gatunko-

Wpłynęło: 18.04.2016 r., recenzowano: 12.05.2016 r., zaakceptowano: 20.06.2016 r.

we oraz stosunkowo niskie zagęszczenie par lęgowych (Tomiałojć et al. 1984; Tomiałojć, Wesołowski 2004). W Polsce i w większości krajów europejskich lasy naturalne lub zbliżone do naturalnych spotyka się jednak jedynie w obrębie zajmujących stosunkowo niewielką łączną powierzchnię obszarów objętych ścisłą ochroną prawną: strefach ochrony ścisłej parków narodowych i rezerwatów przyrody, gdzie brak interwencji człowieka w środowisko przyrodnicze (Zawadzka, Zawadzki 2005). Lasy położone poza granicami obszarów ochrony ścisłej charakteryzują się zróżnicowanym stopniem naturalności, w zależności od warunków terenowych, typu siedlisk i stopnia intensywności gospodarki leśnej. Są wśród nich zarówno lasy półnaturalne o zróżnicowanej strukturze przestrzennej, wiekowej i gatunkowej oraz zrównoważonej ekstensywnej gospodarce leśnej, jak również intensywnie eksploatowane jednowiekowe monokultury i plantacje leśne (Winter 2012).

W pracy przedstawiono podsumowanie wyników wieloletnich badań ornitologicznych w Puszczy Boreckiej na Pojezierzu Mazurskim, która jest przykładem lasu gospodarczego o znacznym stopniu naturalności. Przez trzy kolejne lata w okresie 1994–1996 na trzech stałych powierzchniach badawczych prowadzono inwentaryzację awifauny. Oceniano jej skład gatunkowy, zagęszczenie par lęgowych i dominację poszczególnych gatunków. Powierzchnie obejmowały dojrzałe drzewostany reprezentujące trzy najpowszechniej występujące typy zbiorowisk leśnych w Puszczy Boreckiej: grąd, lęg i bór mieszany. Badania te powtórzono na tych samych powierzchniach w latach 2012–2014. Przedmiotem pracy jest porównanie wyników obu inwentaryzacji, wskazanie zmian, jakie zaszły w awifaunie Puszczy Boreckiej w okresie dzielącym obie serie badań, oraz analiza przyczyn tych zmian.

2. Teren badań

2.1. Charakterystyka Puszczy Boreckiej

Puszcza Borecka jest zwartym kompleksem leśnym o powierzchni ponad 22 tys. ha, porastającym silnie pofałdowany obszar we wschodniej części Pojezierza Mazurskiego. Polodowcowa rzeźba terenu jest tu bardzo urozmaicona, z licznymi wzniesieniami moreny czołowej, kemami, ozami i zagłębieniami wypełnionymi torfowiskami oraz rynnymi jezior. Najwyższym wzniesieniem na terenie puszczy jest Góra Lipowa (223 m n.p.m.), a deniwelacje sięgają tu 90 m i należą do największych spotykanych w obrębie nizinnych kompleksów leśnych w Polsce. Puszcza Borecka jest obszarem wododziałowym. Brak tu większych rzek, jednak niewielkie leśne strumienie tworzą dość gęstą sieć hydrograficzną. Największym ciekim jest Łażna Struga (górny bieg rzeki Elk), która odprowadza wody z położonej w południowo-wschodniej części puszczy grupy kilku dużych jezior. W pokrywie glebowej przeważają żyzne gleby płowe (blisko 40%) i gleby rdzawe (blisko 20%), znaczny jest także udział gleb torfowych (ponad 10%). Jest to obszar o stosunkowo surowym klimacie,

należącym do najostrzejszych w kraju poza terenami górkami, mającym cechy klimatu kontynentalnego z wpływami klimatu atlantyckiego (Siuta 1994; BULiGL 2010).

Puszcza Borecka jest jednym z nielicznych dużych kompleksów leśnych w Polsce, gdzie dominują rosnące na żyznych siedliskach lasy liściaste i mieszane. Ze względu na urozmaiconą rzeźbę terenu układ siedlisk jest tu mozaikowy. Głównym leśnym zbiorowiskiem roślinnym jest grąd subkontynentalny *Tilio-Carpinetum* z wielogatunkowym drzewostanem, w którym znaczny udział ma świerk pospolity (*Picea abies*). Znaczne powierzchnie zajmują także lęg jesionowo-olszowy *Fraxino-Alnetum*, subborealny bór mieszany *Serratulo-Pinetum* i subkontynentalny bór świeży *Peucedano-Pinetum*. Bagniste bezodpływowe zagłębienia zajmują głównie olsy *Alnetea glutinosae* i borealna świerczyna na torfie *Sphagno girgensohnii-Piceetum*. Najważniejsze gatunki lasotwórcze, poza dominującym świerkiem, to: sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris*), dąb szypułkowy (*Quercus robur*), olcha czarna (*Alnus glutinosa*), brzoza brodawkowata (*Betula pendula*), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*), lipa drobnolistna (*Tilia cordata*) i grab zwyczajny (*Carpinus betulus*). W Puszczy Boreckiej przeważają drzewostany w wieku do 60 lat, które zajmują ok. 60% powierzchni leśnej, natomiast drzewostany w wieku 100 i więcej lat rosną na ok. 10% powierzchni leśnej. O stosunkowo wysokim stopniu naturalności lasów puszczy decydują duża zgodność drzewostanów z siedliskami, bogaty skład gatunkowy drzewostanów oraz niska antropopresja (Sokołowski 2006; BULiGL 2010; Rąkowski 2015).

Puszcza Borecka jest także cenną ostoją fauny. Bytuje tu jedno z pięciu wolnych stad żubrów (*Bison bonasus*) w Polsce, istotne w skali kraju populacje tak rzadkich gatunków jak ryś (*Lynx lynx*) i wilk (*Canis lupus*) oraz bardzo liczna populacja bobra. Pomimo stosunkowo niewielkiej powierzchni Puszcza Borecka odznacza się wyjątkowym bogactwem awifauny liczącej ok. 140 gatunków lęgowych i prawdopodobnie lęgowych, wśród których są liczne gatunki rzadkie i zagrożone. Aktualny stan awifauny Puszczy Boreckiej oraz historię powojennych badań ornitologicznych na tym terenie szczegółowo opisał Rąkowski (2015). Walory przyrodnicze Puszczy Boreckiej stały się podstawą uznania tego kompleksu leśnego zarówno za siedliskowy, jak i ptasi obszar Natura 2000 oraz utworzenia 4 leśnych rezerwatów przyrody, chroniących wielogatunkowe lasy liściaste i mieszane (Rąkowski et al. 2012).

2.2. Powierzchnie badawcze

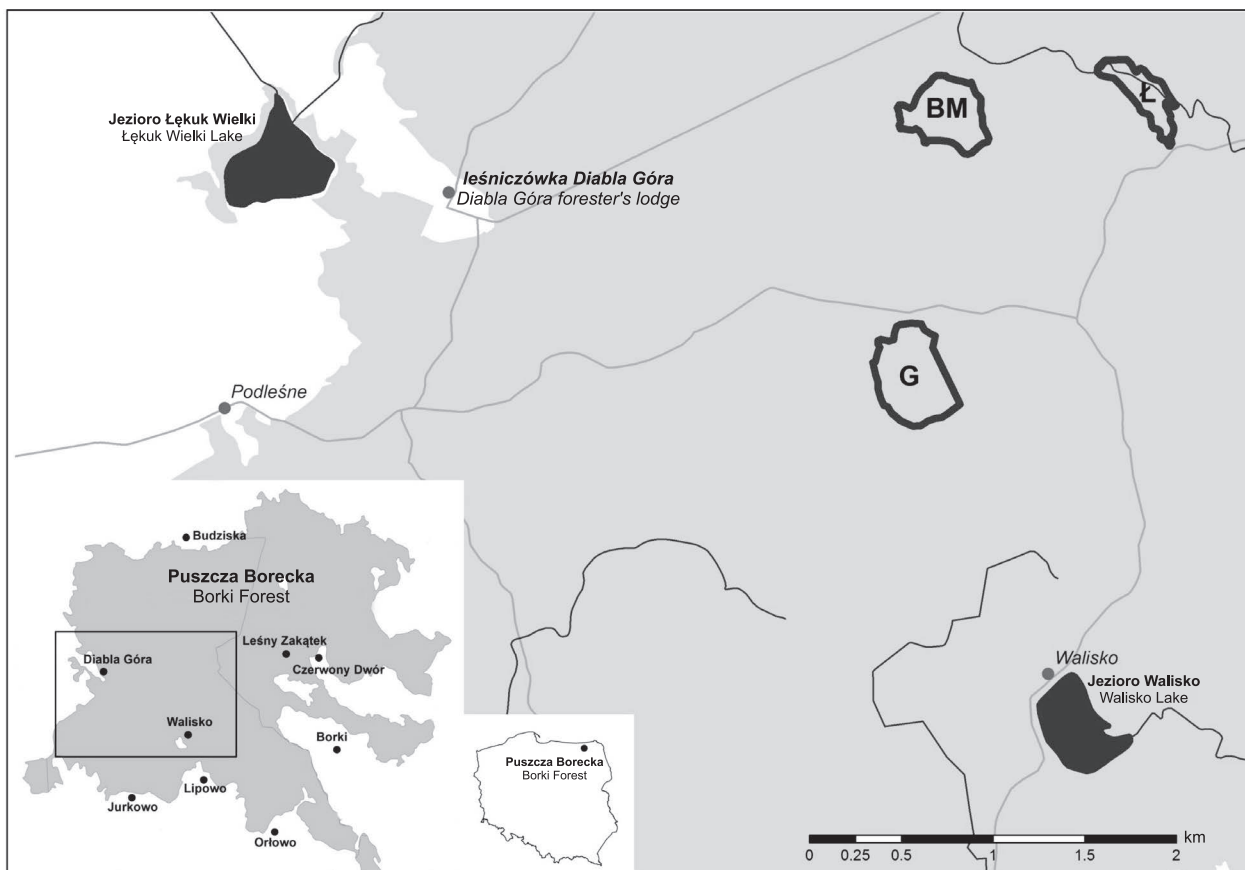
Wszystkie powierzchnie badawcze były zlokalizowane w centralnej części Puszczy Boreckiej, na terenie Nadleśnictwa Borki, w pofałdowanym terenie morenowym o wysokościach bezwzględnych sięgających od 178,5 do 215,5 m n.p.m. Wszystkie powierzchnie (z wyjątkiem fragmentu powierzchni BM – bór mieszany) leżą obecnie w granicach rezerwatu przyrody „Borki” (440,22 ha), który w 2015 r. został znacznie powiększony, jednak w okresie wykonywania badań w granicach rezerwatu leżała jedynie powierzchnia Ł

– łąg. Powierzchnie wybrano w taki sposób, aby każda z nich obejmowała dojrzałe drzewostany reprezentujące inny typ zbiorowiska leśnego. Ze względu na mozaikowy układ siedlisk, związany z bardzo urozmaiconą rzeźbą terenu, żadna z powierzchni nie była jednak jednolita pod względem typu zbiorowiska leśnych.

Najbardziej jednorodna była powierzchnia G – grąd (16,0 ha) zajmująca część wierzchołki spłaszczonego wzniesienia oraz jego zbocza opadające na południu i północy ku dolinom niewielkich puszczańskich strumieni płynących w głęboko wciętych jarach, a na zachodzie – ku wąskiemu pasowi niewielkiej śródleśnej łąki. Niemal całą powierzchnię zajmuje płat starodrzewu reprezentujący zespół grądu subkontynentalnego. W mającym luźne zwarcie wielogatunkowym starym drzewostanie w wieku 100–150 lat dominują jesion, grab i lipa, a znaczniejsze domieszki stanowią klon zwyczajny (*Acer platanoides*), świerk pospolity i brzoza brodawkowata. Podszycie jest słabo rozwinięte i złożone głównie z leszczyny (*Corylus avellana*) oraz podrostu lipy i grabu, a runo ma charakter typowo grądowy. Od północnego zachodu powierzchnia graniczy z otwartym terenem wykonanego przed kilku laty (przed drugą serią badań) niewielkiego zrębu o powierzchni ok. 0,5 ha i założonej na nim uprawy leśnej. W sąsiedztwie znajdują się ponadto dwa inne podobnej wielkości zręby.

Powierzchnia Ł – łąg (6,0 ha) obejmuje fragment doliny leśnego strumienia. Większość powierzchni zajmuje łąg jesionowo-olszowy. Kilkanaście lat temu (po pierwszej, ale przed drugą serią badań), w wyniku przegrodzenia cieku tamą wykonaną przez bobry, część jego doliny wypełniła stagnująca przez cały rok woda, a większość stojących w niej drzew obumarła. Charakter łągu jesionowo-olszowego zachował drzewostan w wieku 80–105 lat zajmujący północno-zachodnią niezalaną część powierzchni oraz porastający niższe partie zboczy doliny strumienia. W warstwie drzew zdecydowanie dominuje tu olcha, zaś domieszki stanowią jesion, lipa, świerk i brzoza. W podszycie rośnie głównie leszczyna i podrost jesionu. Na obrzeżach powierzchni, w wyższych partiach doliny strumienia, występuje pas grądu subkontynentalnego ze starodrzewem w wieku 145–190 lat, z drzewostanem tworzonym głównie przez lipę z domieszką świerka, klonu i grabu.

Powierzchnia BM – bór mieszany (14,5 ha) obejmuje teren o najbardziej urozmaiconej mozaikowej rzeźbie. Większą część powierzchni zajmuje zbiorowisko leśne o charakterze subborealnego boru mieszanego w odmianie ze świerkiem, które miejscami w obrębie garbów morenowych przechodzi w zubożoną formę grądu subkontynentalnego. W drzewostanie w wieku 80–110 lat przeważa świerk, znaczne domieszki stanowią jesion, lipa i dąb szypułkowy, rzadziej występują

Rycina 1. Rozmieszczenie powierzchni badawczych w Puszczy Boreckiej

Figure 1. Distribution of study plots in the Borki Forest

Objaśnienia / Explanations: G – grąd / oak-hornbeam, Ł – łąg / ash-alder, BM – bór mieszany / mixed coniferous

grab, brzoza i olcha. Dość dobrze rozwinięty jest podszyt, w którym dominuje leszczyna oraz podrost świerka, klonu, dębu i jesionu. W runie rosną zarówno gatunki borowe, jak i grądowe. Niewielkie zagłębienia w obrębie powierzchni zajmują małe płyty łągu jesionowo-olszowego, borealnej świerczyny na torfie i olsu porzeczkowego *Ribeso-nigri-Alnetum*. Kilka lat temu w obrębie powierzchni wykonano ciągnącą się w poprzek niej przecinkę oraz dwa zręby gniazdowe zajmujące łącznie obszar poniżej 1 ha, które obecnie porasta zwarty młodnik.

2.3. Zmiany w siedliskach

W okresie blisko 20 lat dzielącym obie serie cenzusów w siedliskach leśnych na powierzchniach badawczych i/lub w ich sąsiedztwie zaszły różnego rodzaju zmiany, które mogły mieć wpływ na badane zespoły ptaków. W sposób naturalny nastąpiło starzenie się drzewostanów, wzrost wieku i grubości drzew, zwiększenie się ilości martwego drewna w postaci stojących i leżących pni drzew oraz drzew dziuplastych. W miejscach o niewielkim zwarciu drzew oraz tam, gdzie powstały naturalne luki w drzewostanie, nastąpił rozwój podrostu drzew i podszytu. W wyniku działalności bobrów zmienił się reżim wodny i warunki siedliskowe na części powierzchni Ł; ssaki te wpływały także na przepływ wody w niewielkich ciekach sąsiadujących z obu pozostałymi powierzchniami.

Poza powierzchnią Ł, położoną w granicach rezerwatu przyrody, pozostałe powierzchnie badawcze w okresie wykonywania badań znajdowały się w obrębie lasów gospodarczych, gdzie leśnicy prowadzili prace związane z pozyskaniem drewna. W wyniku tych prac powstało kilka niewielkich zrębów gniazdowych położonych w obrębie powierzchni BM i w najbliższym sąsiedztwie powierzchni G. Część głównych żwirowych leśnych dróg w Puszczy Boreckiej, przebiegających w sąsiedztwie powierzchni badawczych, na początku XXI w. została wyremontowana i poszerzona.

3. Metody

3.1. Metodyka obserwacji ptaków

Obserwacje ptaków prowadzono zgodnie ze standardową kombinowaną odmianą metody kartograficznej (Tomiałojć 1980). W każdym sezonie badawczym, w okresie od 15 kwietnia do 30 czerwca, przeprowadzono po 10 kontrolei każdej z powierzchni, w tym dwie kontrole wieczorne. Kontrole poranne rozpoczynano w miarę możliwości jak najszybciej po wschodzie słońca, wieczorne prowadzono do zmierzchu. Każdorazowo kontrolę przeprowadzano z innego krańca powierzchni. Wyniki obserwacji nanoszono na mapy topograficzne. Za podstawę do uznania gatunku za lęgowy przyjęto co najmniej 3 stwierdzenia danego gatunku w tym samym rewirze na powierzchni badawczej. W przypadkach, gdy większość zajętego terytorium danego ga-

tunku znajdowała się poza granicami powierzchni lub gdy terytorium gatunku było znacznie większe od powierzchni badawczej, gatunek uznawano za brzeżny (oznaczenie + w tab. 1–3).

3.2. Grupy ekologiczne

Na potrzeby niniejszego opracowania, na podstawie preferencji siedliskowych poszczególnych gatunków ptaków (Zawadzka, Zawadzki 2005, 2006; Sikora et al. 2007), wyodrębniono trzy grupy ekologiczne: ptaki dojrzałych lasów o charakterze naturalnym – z listy zaproponowanej przez Zawadzką i Zawadzkiego (2006), pozostałe ptaki leśne oraz gatunki nieleśne i nietypowe dla wnętrza lasu. Do tej ostatniej grupy zaliczono gatunki ekotonowe, ptaki terenów otwartych i półotwartych, gatunki wodno-błotne i synantropijne. Dla każdej z tych grup określono udział procentowy w składzie gatunkowym zgrupowania ptaków lęgowych na poszczególnych powierzchniach badawczych w latach 1994–1996 i 2012–2014 (ryc. 4).

3.3. Analiza statystyczna

Do analizy podobieństwa składu gatunkowego zespołów ptaków lęgowych występujących na poszczególnych powierzchniach badawczych wykorzystano współczynnik podobieństwa Sørensenia QS (Sørensen 1948):

$$QS = \frac{2c}{a + b} \times 100$$

gdzie,

a , b – liczby gatunków występujących odpowiednio w zbiorowościach pierwszej i drugiej,

c – liczba gatunków wspólnych występujących w obu zbiorowościach.

Do analizy podobieństwa struktury zespołu ptaków zasiedlających poszczególne powierzchnie wykorzystano współczynnik Renkonena DR (Renkonen 1938):

$$DR = \sum_{i=1}^n \min(p_i, q_i) \times 100\%$$

gdzie,

p_i , q_i – względne częstości i -tego gatunku w badanych zbiorowościach.

Analizując dane dotyczące liczby gatunków lęgowych (ryc. 2) przyjęto, że mają one rozkład Poissona. Do analizy statystycznej zmian liczby gatunków na poszczególnych powierzchniach badawczych oraz łącznie na wszystkich powierzchniach wykorzystano uogólniony model liniowy GzLM. Wyznaczono 95% przedziały ufności Walda. Istotność zmian w liczebności gatunków badano na podstawie ilorazu wiarygodności statystyki chi-kwadrat dla 3. typu analizy. Obliczenia wykonano za pomocą procedury GENMOD programu SAS (SAS Institute Inc. 2011).

W celu porównania ogólnego zagęszczenia par lęgowych (ryc. 3) na poszczególnych powierzchniach pomiędzy badany-

mi okresami (1994–1996 i 2012–2014) zastosowano test *t* Studenta. W przypadku stwierdzenia niejednorodności wariancji pomiędzy okresami zastosowano poprawiony test *t* – test Welch. Dla zastosowanej w pracy liczebności prób różnice pomiędzy średnimi w obu porównywanych okresach dla każdej z powierzchni badawczych były w każdym przypadku większe niż minimalna różnica między rzeczywistymi średnimi, jaką wykryłyby test *t* lub test Welch o mocy 95%. Obliczenia wykonano w programie Statistica (StatSoft, Inc. 2011).

4. Wyniki

W okresie dzielącym obie serie badań na każdej z powierzchni badawczych znacznie wzrosła zarówno liczba gatunków gniazdujących, jak i zagęszczenie par lęgowych (tab. 1–3). Łącznie na wszystkich powierzchniach badawczych stwierdzono występowanie 74 gatunków lęgowych, przy czym w latach 1994–1996 gniazdowały tu łącznie 54 gatunki, zaś w latach 2012–2014 – 73 gatunki (tab. 1–3).

Jedynym gatunkiem lęgowym, który na powierzchniach badawczych występował w latach 1994–1996 (powierzchnia BM, tab. 3) i nie został zarejestrowany w latach 2012–2014 był kulczyk (*Serinus serinus*). W drugim z badanych okresów na powierzchniach badawczych natomiast zarejestrowano łącznie 20 nowych gatunków lęgowych, które nie występowały w latach 1994–1996. Do gatunków tych należały: krzyżówka (*Anas platyrhynchos*), gągoł (*Bucephala clangula*), nurogęs (*Mergus merganser*), kania czarna (*Milvus migrans*), sóweczka (*Glaucidium passerinum*), włochatka (*Aegolius funereus*), dzięcioł trójpalczasty (*Picoides tridactylus*), jerzyk (*Apus apus*), orzechówka (*Nucifraga caryocatactes*), gąsiorek (*Lanius collurio*), pełzacz ogrodowy (*Certhia brachydactyla*), paszkot (*Turdus viscivorus*), pleszka (*Phoenicurus phoenicurus*), piecuszek (*Phylloscopus trochilus*), wójcik (*Phylloscopus trochiloides*), pliszka siwa (*Motacilla alba*), zaganiacz (*Hippolais icterina*), raniuszek (*Aegithalos caudatus*), dziwonia (*Carpodacus erythrinus*) i czyż (*Spinus spinus*).

Tabela 1. Zgrupowanie ptaków lęgowych na powierzchni G (grąd, 16,0 ha) w latach 1994–1996 i 2012–2014

Table 1. The breeding bird assemblage on plot G (oak-hornbeam forest stand, 16,0 ha) in 1994–1996 and in 2012–2014

Gatunek* Species	Lata / Years 1994–1996					Lata / Years 2012–2014				
	liczba par number of pairs			średnio mean		liczba par number of pairs			średnio mean	
	1994	1995	1996	Z (p/10 ha)	D (%)	2012	2013	2014	Z (p/10 ha)	D (%)
<i>Fringilla coelebs</i> ^{a,b}	23	23,5	27,5	15,4	31,2	26	24	24	15,4	19,2
<i>Erithacus rubecula</i> ^{a,b}	8,5	7	9	5,1	10,3	11,5	8,5	10,5	6,4	8
<i>Cyanistes caeruleus</i> ^a	6	6,5	8	4,3	8,6	6	6	5,5	3,7	4,6
<i>Troglodytes troglodytes</i> ^a	6	5	6	3,6	7,3	4,5	6,5	5,5	3,4	4,2
<i>Parus major</i> ^{a,b}	5	5	4	2,9	5,9	8	7,5	7,5	4,8	6
<i>Ficedula hypoleuca</i> ^a	4	4	4	2,5	5,1	3	4,5	4,5	2,5	3,1
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	4	7	0,5	2,4	4,9	3,5	3	1	1,6	2
<i>Sitta europaea</i>	3	3	4	2,1	4,2	4	4	4	2,5	3,1
<i>Certhia familiaris</i>	2	2	3	1,4	2,8	3	4,5	4	2,4	3
<i>Sylvia atricapilla</i> ^b	1	1,5	2,5	1	2,1	10	8,5	6	5,1	6,4
<i>Regulus regulus</i>	1	2	2	1	2,1	4	3	3	2,1	2,6
<i>Turdus philomelos</i>	1	2	1,5	0,9	1,9	6	6	5,5	3,7	4,6
<i>Turdus merula</i>	1	1	2	0,8	1,7	3,5	4	4,5	2,5	3,1
<i>Poecile palustris</i>	1	1	2	0,8	1,7	3	2,5	3	1,8	2,2
<i>Dendrocopos major</i>	1	1	1,5	0,7	1,5	3	2	3	1,7	2,1
<i>Coccothraustes coccothraustes</i> ^b	1	1	1,5	0,7	1,5	10	10	9	6	7,5
<i>Poecile montanus</i>	1	1	1	0,6	1,3	1	1,5	1	0,7	0,9
<i>Ficedula parva</i>	1	1	1	0,6	1,3	2	2	2,5	1,4	1,7

Gatunek* Species	Lata / Years 1994–1996					Lata / Years 2012–2014				
	liczba par number of pairs			średnio mean		liczba par number of pairs			średnio mean	
	1994	1995	1996	Z (p/10 ha)	D (%)	2012	2013	2014	Z (p/10 ha)	D (%)
<i>Strix aluco</i>	0,5	1	1	0,5	1,1	0,5	0,5	0,5	0,3	0,4
<i>Phylloscopus collybita</i>	0,5	0,5	0,5	0,3	0,6	2	3,5	1,5	1,5	1,9
<i>Columba palumbus</i>	0,5	0,5	0,5	0,3	0,6	2	1	1,5	0,9	1,1
<i>Prunella modularis</i>	+	1	-	0,2	0,4	1	1	2	0,8	1
<i>Muscicapa striata</i>	-	1	-	0,2	0,4	2	2	2	1,3	1,6
<i>Anthus trivialis</i>	0,5	0,5	-	0,2	0,4	1	0,5	-	0,3	0,4
<i>Dendrocopos minor</i>	-	-	1	0,2	0,4	-	0,5	0,5	0,2	0,2
<i>Dendrocopos medius</i>	-	-	1	0,2	0,4	1,5	1,5	1	0,8	1
<i>Sylvia communis</i>	-	-	0,5	0,1	0,2	-	-	0,5	0,1	0,1
<i>Periparus ater</i>	-	-	0,5	0,1	0,2	-	-	0,5	0,1	0,1
<i>Ficedula albicollis</i>	-	-	-			2	2	3	1,5	1,9
<i>Phylloscopus trochilus</i>	-	-	-			2	1	2	1,1	1,4
<i>Regulus ignicapillus</i>	-	-	-			2,5	1	1,5	1	1,2
<i>Sylvia borin</i>	-	-	-			1	1	0,5	0,5	0,6
<i>Garrulus glandarius</i>	+	+	+			0,5	0,5	0,5	0,3	0,4
<i>Grus grus</i>	-	+	+			+	+	0,5	0,1	0,1
<i>Buteo buteo</i>	+	+	-			+	+	1	0,2	0,2
<i>Dendrocopos leucotos</i>	+	-	-			1	0,5	0,5	0,4	0,5
<i>Dryocopus martius</i>	+	-	+			0,5	0,5	0,5	0,3	0,4
<i>Columba oenas</i>	-	-	+			-	0,5	0,5	0,2	0,2
<i>Tringa ochropus</i>	-	-	-			-	0,5	-	0,1	0,1
<i>Oriolus oriolus</i>	-	-	+			+	1	1	0,4	0,5
<i>Caprimulgus europaeus</i>	-	-	-			0,5	-	-	0,1	0,1
<i>Turdus viscivorus</i>	-	-	-			-	1	+	0,2	0,2
<i>Tetrastes bonasia</i>	+	+	-			-	+	-		
<i>Corvus corax</i>	+	+	+			+	+	+		
<i>Streptopelia turtur</i>	+	-	-			-	-	-		
<i>Cuculus canorus</i>	-	-	+			+	+	+		
<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	-	-	+			-	-	-		
<i>Accipiter nisus</i>	-	-	+			-	-	-		
<i>Ciconia nigra</i>	-	-	+			-	+	+		
<i>Turdus iliacus</i>	-	-	+			-	-	-		
<i>Emberiza citrinella</i>	-	+	-			-	+	+		
<i>Scolopax rusticola</i>	-	-	-			-	+	+		

Gatunek* Species	Lata / Years 1994–1996					Lata / Years 2012–2014				
	liczba par number of pairs			średnio mean		liczba par number of pairs			średnio mean	
	1994	1995	1996	Z (p/10 ha)	D (%)	2012	2013	2014	Z (p/10 ha)	D (%)
<i>Gallinago gallinago</i>	-	-	-			+	+	-		
<i>Clanga pomarina</i>	-	-	-			+	+	-		
<i>Anas platyrhynchos</i>	-	-	-			+	+	-		
<i>Spinus spinus</i>	-	-	-			+	-	-		
<i>Hippolais icterina</i>	-	-	-			-	+	-		
<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	-	-	-			-	-	+		
<i>Aegolius funereus</i>	-	-	-			-	-	+		
Liczba par Number of pairs	72,5	79	86	49,5		132	128	125,5	80,3	
Liczba gatunków Number of species	30	30	36			42	49	46		
Średnio liczba gatunków Mean number of species		32					47,5			
Łącznie liczba gatunków Total number of species		44					55			

Objaśnienia / Explanations:

Z – zagęszczenie par lęgowych / density of breeding pairs; **D** – dominacja / dominance; + – gatunek lęgowy, mniej niż 0,5 terytorium w obrębie powierzchni / breeding species, less than 0,5 territory within the plot; -- gatunek niełgowy w danym roku / species non breeding in a given year; *pogrubienie oznacza gatunek dominujący (dominacja > 5%) / bold marks dominant species (dominance >5%); *gatunek dominujący w latach 1994–96 / dominant species in 1994–96; ^bgatunek dominujący w latach 2012–14 / dominant species in 2012–14.

Tabela 2. Zgrupowanie ptaków lęgowych na powierzchni Ł (łęg, 6,0 ha) w latach 1994–1996 i 2012–2014

Table 2. The breeding bird assemblage on Ł plot (ash-alder forest stand, 6,0 ha) in 1994–1996 and in 2012–2014

Gatunek* Species	Lata / Years 1994–1996					Lata / Years 2012–2014				
	liczba par number of pairs			średnio mean		liczba par number of pairs			średnio mean	
	1994	1995	1996	Z (p/10 ha)	D (%)	2012	2013	2014	Z (p/10 ha)	D (%)
<i>Fringilla coelebs</i> ^{a,b}	11	10	13	18,9	25,2	13	12	12,5	20,8	16,5
<i>Cyanistes caeruleus</i> ^{a,b}	4	3	3,5	5,8	7,7	4	4	4	6,7	5,3
<i>Parus major</i> ^a	3,5	3	3,5	5,6	7,5	3,5	4	3,5	6,1	4,8
<i>Ficedula hypoleuca</i> ^a	3	2,5	4	5,3	7,1	2,5	3	3	4,7	3,7
<i>Erithacus rubecula</i> ^{a,b}	2	3	4,5	5,3	7,1	5,5	6	5	9,2	7,3
<i>Troglodytes troglodytes</i> ^{a,b}	3	2	2	3,9	5,2	3	3,5	3,5	5,6	4,4
<i>Phylloscopus collybita</i>	2	2	1,5	3,1	4,1	2	2,5	2	3,6	2,9
<i>Turdus philomelos</i> ^b	1	2,5	2	3,1	4,1	4	4	3,5	6,4	5,1
<i>Regulus regulus</i>	1,5	1,5	2,5	3,1	4,1	3,5	2	3	4,7	3,7
<i>Sitta europaea</i>	1,5	1,5	2,5	3,1	4,1	3,5	3	3	5,2	4,2
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	1	2	1	2,2	2,9	2,5	0,5	+	1,7	1,3

Gatunek* Species	Lata / Years 1994–1996					Lata / Years 2012–2014				
	liczba par number of pairs			średnio mean		liczba par number of pairs			średnio mean	
	1994	1995	1996	Z (p/10 ha)	D (%)	2012	2013	2014	Z (p/10 ha)	D (%)
<i>Certhia familiaris</i>	1	1	2	2,2	2,9	2,5	3	4	5,3	4,2
<i>Turdus merula</i>	1	1	1,5	1,9	2,5	2,5	2,5	2,5	4,2	3,3
<i>Sylvia atricapilla</i>	1	1	1,5	1,9	2,5	3,5	4	3,5	6,1	4,8
<i>Dendrocopos major</i>	1	1	1	1,7	2,3	1	1,5	2	2,5	2
<i>Dendrocopos minor</i>	1	0,5	1	1,4	1,9	+	0,5	-	0,3	0,2
<i>Prunella modularis</i>	1	1	-	1,1	1,5	1	2	1	2,2	1,8
<i>Poecile montanus</i>	1	-	1	1,1	1,5	1	1	0,5	1,4	1,1
<i>Ficedula albicollis</i>	1	-	1	1,1	1,5	2	2,5	3,5	4,4	3,5
<i>Dendrocopos medius</i>	+	0,5	1	0,8	1,1	1	1	0,5	1,4	1,1
<i>Columba palumbus</i>	+	0,5	0,5	0,6	0,8	1	1	1	1,7	1,3
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	+	+	1	0,6	0,8	2,5	2	2	3,6	2,9
<i>Sylvia borin</i>	1	-	+	0,5	0,7	-	+	+		
<i>Tringa ochropus</i>	-	0,5	+	0,3	0,4	1	1	1	1,7	1,3
<i>Strix aluco</i>	0,5	+	+	0,3	0,4	0,5	0,5	0,5	0,8	0,7
<i>Garrulus glandarius</i>	+	+	+			+	0,5	+	0,3	0,2
<i>Muscicapa striata</i>	-	-	-			2,5	3	2,5	4,4	3,5
<i>Phylloscopus trochilus</i>	-	-	-			1,5	2	1	2,5	2
<i>Poecile palustris</i>	-	-	+			1,5	1,5	1	2,2	1,8
<i>Columba oenas</i>	-	-	+			+	+	0,5	0,3	0,2
<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	-	-	-			-	0,5	1	0,8	0,7
<i>Regulus ignicapillus</i>	-	-	-			1	0,5	1,5	1,7	1,3
<i>Dendrocopos leucotos</i>	-	-	-			+	0,5	1	0,8	0,7
<i>Aegithalos caudatus</i>	-	-	-			-	0,5	0,5	0,6	0,4
<i>Ficedula parva</i>	-	+	-			0,5	+	+	0,3	0,2
<i>Periparus ater</i>	-	-	-			0,5	+	+	0,3	0,2
<i>Anas platyrhynchos</i>	-	-	-			1	+	1	1,1	0,9
<i>Bucephala clangula</i>	-	-	-			+	+	0,5	0,3	0,2
<i>Phylloscopus trochiloides</i>	-	-	-			-	-	0,5	0,3	0,2
<i>Certhia brachydactyla</i>	-	-	-			-	-	0,5	0,3	0,2
<i>Grus grus</i>	+	+	+			+	+	+		
<i>Tetrastes bonasia</i>	+	+	-			+	-	-		
<i>Ciconia nigra</i>	+	-	+			-	-	-		
<i>Clanga pomarina</i>	-	+	-			+	+	-		
<i>Cuculus canorus</i>	-	+	-			+	+	+		
<i>Corvus corax</i>	+	-	-			+	+	+		

Gatunek* Species	Lata / Years 1994–1996					Lata / Years 2012–2014				
	liczba par number of pairs			średnio mean		liczba par number of pairs			średnio mean	
	1994	1995	1996	Z (p/10 ha)	D (%)	2012	2013	2014	Z (p/10 ha)	D (%)
<i>Buteo buteo</i>	-	-	+			+	-	-		
<i>Dryocopus martius</i>	-	-	-			+	+	+		
<i>Scolopax rusticola</i>	-	-	-			+	+	+		
<i>Gallinago gallinago</i>	-	-	-			-	+	-		
<i>Turdus iliacus</i>	-	-	-			-	+	-		
<i>Turdus viscivorus</i>	-	-	-			+	+	+		
<i>Nucifraga caryocatactes</i>	-	-	-			-	+	+		
<i>Picoides tridactylus</i>	-	-	-			-	+	+		
<i>Motacilla alba</i>	-	-	-			-	+	-		
<i>Oriolus oriolus</i>	-	-	-			-	+	-		
<i>Mergus merganser</i>	-	-	-			+	-	-		
<i>Spinus spinus</i>	-	-	-			+	-	-		
<i>Glaucidium passerinum</i>	-	-	-			+	-	-		
<i>Accipiter nisus</i>	-	-	-			-	-	+		
Liczba par Number of pairs	43	40	51,5	74,7		75	76	76,5	126,4	
Liczba gatunków Number of species	29	28	30			47	51	48		
Średnio liczba gatunków Mean number of species		29					48,7			
Łącznie liczba gatunków Total number of species		37					61			

Objaśnienia – patrz Tabela 1 / For explanations see Table 1.

Tabela 3. Zgrupowanie ptaków lęgowych na powierzchni BM (bór mieszany, 14,5 ha) w latach 1994–1996 i w latach 2012–2014
Table 3. The breeding bird assemblage on plot BM (mixed coniferous forest stand, 14,5 ha) in 1994–1996 and in 2012–2014

Gatunek* Species	Lata / Years 1994–1996					Lata / Years 2012–2014				
	liczba par number of pairs			średnio mean		liczba par number of pairs			średnio mean	
	1994	1995	1996	Z (p/10 ha)	D (%)	2012	2013	2014	Z (p/10 ha)	D (%)
<i>Fringilla coelebs</i> ^{a,b}	22	19	24	14,9	27,2	22,5	19	20,5	14,3	17
<i>Regulus regulus</i> ^{a,b}	8,5	7,5	7	5,3	9,7	7,5	6	8	4,9	5,8
<i>Phylloscopus sibilatrix</i> ^a	8	8,5	5	4,9	9,0	4,5	4,5	4	3	3,6
<i>Erithacus rubecula</i> ^{a,b}	5,5	4,5	6,5	3,8	6,9	11	10,5	9,5	7,1	8,5
<i>Cyanistes caeruleus</i> ^a	4	4	5	3	5,5	4,5	4,5	5	3,2	3,8
<i>Parus major</i> ^b	3	4	4,5	2,6	4,8	6	7	6	4,3	5,1

Gatunek* Species	Lata / Years 1994–1996					Lata / Years 2012–2014				
	liczba par number of pairs			średnio mean		liczba par number of pairs			średnio mean	
	1994	1995	1996	Z (p/10 ha)	D (%)	2012	2013	2014	Z (p/10 ha)	D (%)
<i>Troglodytes troglodytes</i>	4,5	2,5	4,5	2,6	4,8	6	5	3	3,2	3,8
<i>Sylvia atricapilla</i> ^b	2	2	3	1,6	2,9	8,5	7	7,5	5,3	6,3
<i>Certhia familiaris</i>	3	2	2	1,6	2,9	3	4,5	5	2,9	3,5
<i>Ficedula hypoleuca</i>	1,5	2	3	1,5	2,7	2,5	2,5	1	1,4	1,7
<i>Poecile montanus</i>	2	2	2	1,4	2,6	2	2	2	1,4	1,7
<i>Turdus philomelos</i>	1,5	2	2,5	1,4	2,6	4,5	4,5	4,5	3,1	3,7
<i>Dendrocopos major</i>	1,5	1	3	1,3	2,4	2	2,5	3	1,7	2
<i>Phylloscopus collybita</i>	1	1,5	2	1	1,8	2,5	2,5	3,5	2	1,8
<i>Turdus merula</i>	1	1	2	0,9	1,6	3,5	3,5	4	2,5	3
<i>Ficedula parva</i>	1	1	2	0,9	1,6	1	1	1	0,7	0,8
<i>Sitta europaea</i>	1	1	2	0,9	1,6	3,5	3	3	2,2	2,6
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	1	+	2	0,7	1,3	3,5	4	4,5	2,8	3,3
<i>Muscicapa striata</i>	1	-	2	0,7	1,3	2	2	2	1,4	1,7
<i>Prunella modularis</i>	1	-	2	0,7	1,3	1,5	2	1,5	1,1	1,3
<i>Grus grus</i>	0,5	0,5	1,5	0,6	1,1	0,5	0,5	0,5	0,3	0,4
<i>Columba palumbus</i>	+	1	1	0,5	0,9	1,5	1	1	0,8	1
<i>Periparus ater</i>	+	1	1	0,5	0,9	1	1	1	0,7	0,8
<i>Lophophanes cristatus</i>	1	-	1	0,5	0,9	1	-	-	0,2	0,2
<i>Strix aluco</i>	0,5	0,5	0,5	0,3	0,5	0,5	1	1	0,6	0,7
<i>Dendrocopos medius</i>	+	-	1	0,2	0,4	1,5	1,5	1	0,9	1,1
<i>Regulus ignicapillus</i>	+	-	1	0,2	0,4	2,5	2	2	1,5	1,8
<i>Poecile palustris</i>	+	-	1	0,2	0,4	3	3	3	2,1	2,5
<i>Phylloscopus trochilus</i>	-	-	-			3	3	2	1,8	2,1
<i>Ficedula albicollis</i>	-	-	-			2,5	3	2	1,7	2
<i>Garrulus glandarius</i>	+	+	+			0,5	0,5	0,5	0,3	0,4
<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	+	+	+			0,5	-	+	0,1	0,1
<i>Tetrastes bonasia</i>	+	+	+			1	+	1	0,5	0,6
<i>Dryocopus martius</i>	+	-	+			1	1	0,5	0,6	0,7
<i>Tringa ochropus</i>	+	-	+			1	1	1	0,7	0,8
<i>Scolopax rusticola</i>	-	-	+			0,5	+	0,5	0,2	0,2
<i>Sylvia borin</i>	-	-	-			1,5	1,5	0,5	0,8	0,8
<i>Turdus viscivorus</i>	-	-	-			0,5	1	0,5	0,5	0,6
<i>Picoides tridactylus</i>	-	-	-			-	0,5	+	0,1	0,1
<i>Oriolus oriolus</i>	-	-	-			-	0,5	0,5	0,2	0,2

Gatunek* Species	Lata / Years 1994–1996					Lata / Years 2012–2014				
	liczba par number of pairs			średnio mean		liczba par number of pairs			średnio mean	
	1994	1995	1996	Z (p/10 ha)	D (%)	2012	2013	2014	Z (p/10 ha)	D (%)
<i>Columba oenas</i>	-	-	-			-	0,5	0,5	0,2	0,2
<i>Sylvia communis</i>	-	-	-			0,5	+	0,5	0,2	0,2
<i>Dendrocopos minor</i>	-	-	-			-	+	1	0,2	0,2
<i>Anthus trivialis</i>	-	-	-			0,5	+	+	0,1	0,1
<i>Spinus spinus</i>	-	-	-			0,5	-	+	0,1	0,1
<i>Nucifraga caryocatactes</i>	-	-	-			-	-	0,5	0,1	0,1
<i>Clanga pomarina</i>	+	+	-			+	+	+		
<i>Ciconia nigra</i>	-	+	+			-	-	-		
<i>Buteo buteo</i>	+	+	-			+	+	+		
<i>Corvus corax</i>	+	+	-			+	+	+		
<i>Cuculus canorus</i>	-	+	-			+	+	+		
<i>Streptopelia turtur</i>	-	-	+			+	-	-		
<i>Gallinago gallinago</i>	-	-	+			+	+	+		
<i>Caprimulgus europaeus</i>	-	-	+			-	-	-		
<i>Serinus serinus</i>	-	-	+			-	-	-		
<i>Dendrocopos leucoctos</i>	-	-	-			-	+	+		
<i>Aegithalos caudatus</i>	-	-	-			+	+	+		
<i>Apus apus</i>	-	-	-			-	+	+		
<i>Emberiza citrinella</i>	-	-	-			-	+	+		
<i>Lanius collurio</i>	-	-	-			-	+	-		
<i>Carpodacus erythrinus</i>	-	-	-			-	+	-		
<i>Hippolais icterina</i>	-	-	-			-	-	+		
<i>Milvus migrans</i>	-	-	-			-	+	-		
<i>Bucephala clangula</i>	-	-	-			-	+	-		
<i>Anas platyrhynchos</i>	-	-	-			-	-	+		
Liczba par Number of pairs	76	68,5	93,5	54,7		127	120	119,5	84,2	
Liczba gatunków Number of species	36	30	39			48	55	56		
Średnio liczba gatunków Mean number of species		35					53			
Łącznie liczba gatunków Total number of species		43					63			

Objaśnienia – patrz Tabela 1 / For explanations see Table 1

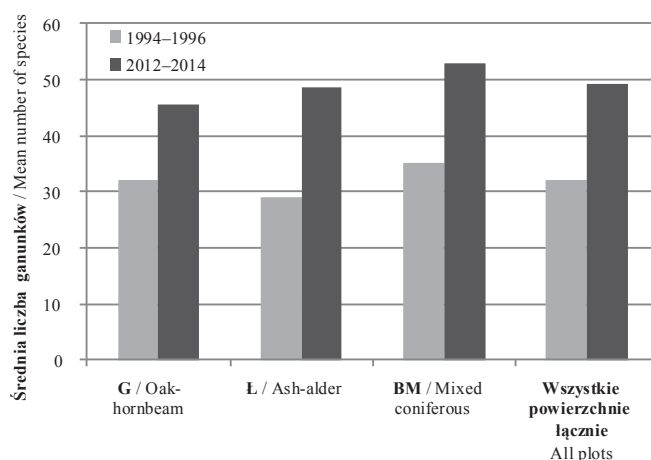
W okresie dzielącym obie serie badań żaden z gatunków najliczniejszych (przekraczających zagęszczenie 2 par / 10 ha) na żadnej z powierzchni badawczych nie zmniejszył swej liczebności (tab. 1–3). Stabilne pozostały populacje zięby (*Fringilla coelebs*), modraszki (*Cyanistes caeruleus*), strzyżyka (*Troglodytes troglodytes*) i muchołówki żałobnej (*Ficedula hypoleuca*), zaś populacja świstunki (*Phylloscopus sibilatrix*) wykazywała znaczne fluktuacje. Wszystkie pozostałe gatunki z grupy najliczniejszych zwiększyły natomiast liczebność, przy czym najsilniej wzrosła liczebność kapturki (*Sylvia atricapilla*), grubodzioba (*Coccothraustes coccothraustes*), kosa (*Turdus merula*), śpiewaka (*Turdus philomelos*) i muchołówki białoszyjej (*Ficedula albicollis*).

Efektom zmian liczebności poszczególnych gatunków były zmiany w strukturze grupy gatunków dominujących na poszczególnych powierzchniach, czyli tworzących co najmniej 5% populacji lęgowej (tab. 1–3). Na wszystkich powierzchniach znacznie zmniejszył się udział superdominanta, czyli zięby, ponieważ był to jeden z niewielu w grupie gatunków najliczniejszych, którego liczebność w badanym okresie nie zwiększyła się. Oprócz zięby pozycję dominanta na wszystkich powierzchniach utrzymał jedynie rudzik (*Erithacus rubecula*). Dominantami, choć już nie na wszystkich powierzchniach, pozostały bogatka (*Parus major*), modraszka i mysikrólik (*Regulus regulus*). Z grupy dominantów wypadły: strzyżyk, muchołówka żałobna oraz świstunka. W latach 2012–2014 nowymi dominantami stały się natomiast gatunki, których populacje najsilniej wzrosły: kapturka, grubodziób i śpiewak.

Średnia liczba gatunków gniazdujących na wszystkich powierzchniach badawczych w okresie dzielącym obie serie badań wzrosła z 32 do blisko 49, co oznacza wzrost bogactwa gatunkowego o ponad 50% (ryc. 2). Liczba gniazdujących gatunków w obu okresach badawczych była najwyższa na powierzchni BM i wyniosła średnio 35 gatunków w latach 1994–1996 oraz 53 gatunki w latach 2012–2014. Najsilniejszy wzrost liczby gatunków lęgowych, z średnio 29 do blisko 49, czyli o prawie 68% – odnotowano natomiast na powierzchni Ł.

W okresie dzielącym obie serie badań na każdej z powierzchni silnie wzrosło zagęszczenie par lęgowych (ryc. 3). Wzrost ten łącznie na wszystkich powierzchniach wyniósł średnio ponad 60% (z 65 do 105 par/10 ha). Średnie zagęszczenie par lęgowych zarówno w pierwszym, jak i w drugim okresie badawczym było najwyższe na powierzchni Ł, odpowiednio blisko 74 i ponad 126 par/10 ha (tab. 2). Na tej powierzchni najbardziej także wzrosło zagęszczenie par lęgowych, które zwiększyło się tu o 70%.

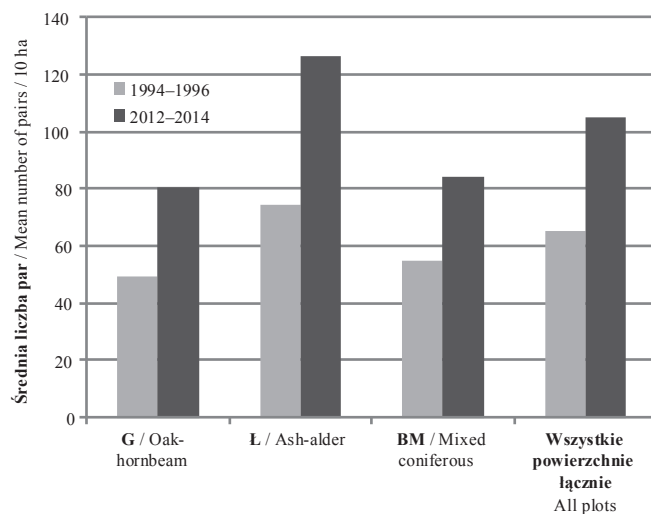
Na każdej z powierzchni badawczych zdecydowanie dominowały typowe gatunki leśne. Niemniej na obu powierzchniach w okresie dzielącym obie serie badań wzrósł, średnio dwukrotnie (z 7,3% do 14,5%), udział gatunków nietypowych dla wnętrza lasu: ekotonowych i nieleśnych (zaroślowych, związanych z terenami otwartymi i półotwartymi, wodno-błotnych i synantropijnych). W obrębie grupy ptaków typowo leśnych zaznaczył się natomiast niewielki, kilkuna-

Rycina 2. Bogactwo gatunkowe zgrupowań ptaków lęgowych na powierzchniach badawczych w Puszczy Boreckiej w latach 1994–1996 i 2012–2014

Figure 2. Species richness of breeding bird assemblages of Borki Forest stands in 1994–1996 and 2012–2014

Na wszystkich powierzchniach średnia liczba gatunków była w okresie 2012–2014 istotnie wyższa niż w okresie 1994–1996 (test ilorazu wiarygodności dla 3. typu analizy, $p \leq 0,05$) / In all stands the mean number of species in 2012–2014 was significantly higher than in 1994–1996 (likelihood ratio test according to type 3 analysis, $p \leq 0,05$).

Rycina 3. Zagęszczenie zgrupowań ptaków lęgowych na powierzchniach badawczych w Puszczy Boreckiej w latach 1994–1996 i 2012–2014

Figure 3. Total density of breeding bird assemblages of Borki Forest stands in 1994–1996 and 2012–2014.

Na wszystkich powierzchniach średnie zagęszczenie par lęgowych było w okresie 2012–2014 istotnie wyższe niż w okresie 1994–1996 (test t lub test Welcha, $p \leq 0,05$) / In all stands the mean density of breeding pairs in 2012–2014 was significantly higher than in 1994–1996 (t test or Welch test, $p \leq 0,05$).

stoprocentowy wzrost (średnio z 23,6% do 28,1%) udziału gatunków związanych z dojrzałymi drzewostanami o znacznym stopniu naturalności, przy czym liczba tych gatunków

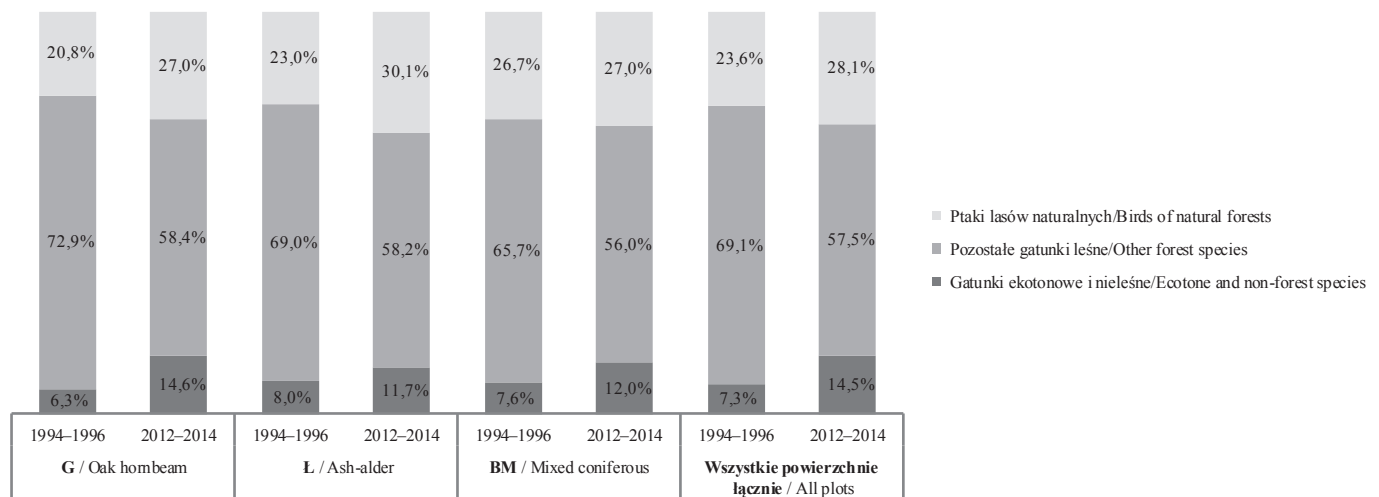
wzrosła o ponad 20% na powierzchniach G i Ł, natomiast na powierzchni BM pozostała praktycznie niezmienną.

Porównawcza analiza podobieństwa składu gatunkowego zgrupowań ptaków na poszczególnych powierzchniach badawczych (tab. 4) wykazała, że we wszystkich przypadkach zarówno współczynnik Sørensenia QS, odzwierciedlający podobieństwo składu gatunkowego, jak i współczynnik Renkonena DR, odzwierciedlający podobieństwo udziału procentowego poszczególnych gatunków, osiągnęły wartości powyżej 75% i to zarówno w latach 1994–1996, jak i w latach 2012–2014. Zgodnie ze skalą zaproponowaną przez Tomiałojcia (1970) świadczy to o bardzo znacznym stopniu

podobieństwa zgrupowań ptaków zasiedlających poszczególne powierzchnie, a także o tym, że zmiany składu gatunkowego na każdej z trzech powierzchni w badanym okresie przebiegały w podobny sposób.

5. Dyskusja

Brak istotnych różnic w składzie gatunkowym zespołów ptaków zasiedlających różne typy lasu w Puszczy Boreckiej (tab. 4) upoważnia do wniosku, że dojrzałe drzewostany liściaste i mieszane w tym kompleksie leśnym, niezależnie od typu zbiorowiska leśnego, zasiedla zasadniczo jedno zgrupo-

Rycina 4. Udział procentowy grup ekologicznych w składzie gatunkowym zespołów ptaków lęgowych na różnych powierzchniach badawczych w latach 1994–1996 i 2012–2014

Figure 4. Share of ecological groups in species composition of bird assemblages on different plots in 1994–1996 and 2012–2014

Tabela 4. Podobieństwo zgrupowań ptaków na poszczególnych powierzchniach badawczych w latach 1994–1996 i 2012–2014

Table 4. Similarities of bird assemblages from different plots in 1994–1996 and 2012–2014

Lata / Years 1994–1996						Powierzchnia badawcza Study plot	Lata / Years 2012–2014					
grąd oak-hornbeam G		lęg ash-alder Ł		bór mieszany mixed coniferous BM			bór mieszany mixed coniferous BM		lęg ash-alder Ł		grąd oak-hornbeam G	
QS	DR	QS	DR	QS	DR		QS	DR	QS	DR	QS	DR
-	-	83,0	80,5	89,3	78,2	grąd oak-hornbeam	88,6	86,0	81,5	83,6	-	-
		-	-	79,2	77,5	lęg ash-alder	75,3	83,4	-	-		
				-	-	bór mieszany mixed coniferous	-	-				

Objaśnienia / Explanations:

QS – współczynnik podobieństwa Sørensenia: podobieństwo składu gatunkowego / Sørensen similarity index: similarity of species composition

DR – współczynnik podobieństwa Renkonena: podobieństwo składu procentowego (dominacji) / Renkonen similarity index: similarity of percentage composition (dominance)

wanie ptaków, podobnie jak stwierdzono to w Puszczy Białowieskiej (Tomiałojć et al. 1984; Tomiałojć, Wesołowski 1996). Wynika to z mozaikowego układu siedlisk leśnych, związanego z bardzo urozmaiconą rzeźbą terenu Puszczy Boreckiej, a także znacznego zróżnicowania gatunkowego drzewostanów tego kompleksu leśnego. Brak tu większych obszarów jednolitych pod względem typu siedliska oraz typu i wieku drzewostanu, a na niewielkiej przestrzeni często sąsiadują ze sobą różne typy zbiorowisk leśnych. Konsekwencją tej sytuacji jest ujednoczenie awifauny całego kompleksu leśnego.

Wśród gatunków gniazdujących na powierzchniach badawczych zdecydowanie dominowały gatunki typowe dla wnętrza lasu, w tym liczne z grupy gatunków charakterystycznych dla dojrzałych lasów o znacznym stopniu naturalności wyodrębnionej przez Zawadzką i Zawadzkiego (2006). Było wśród nich także kilka gatunków rzadkich i zagrożonych, dla których Puszcza Borecka stanowi jedną z najważniejszych krajowych ostoi lęgowych, takich jak: dzięcioł białogrzbity (*Dendrocopos leucotos*), dzięcioł trójplaczasty, dzięcioł średni (*Dendrocopos medius*), gągoł, samotnik (*Tringa ochropus*), jarząbek (*Tetrastes bonasia*) i muchołówka białoszyja (*Ficedula albicollis*) (Rąkowski 2015).

Na wszystkich powierzchniach badawczych w okresie blisko 20 lat znacznie wzrosła zarówno liczba gatunków lęgowych, jak i zagęszczenie par lęgowych. Wzrost zagęszczenia par lęgowych był wynikiem zwiększenia zarówno liczby gniazdujących gatunków, jak i liczebności wielu z nich.

Porównując otrzymane wyniki z ogólnopolskimi wskaźnikami liczebności określanymi od 2000 r. w ramach programu Monitoringu Pospolitych Ptaków Lęgowych (Monitoring Ptaków 2016), warto zauważyć, że obserwowane w Puszczy Boreckiej stabilność populacji modraszki, strzyżyka i muchołówki żałobnej oraz wzrost liczebności populacji kapturki, kosa, śpiewaka i piecuszka są zgodne z trendami ogólnopolskimi, choć liczebność tej ostatniej grupy gatunków na badanym terenie wzrosła znacznie silniej niż w całym kraju. Duży wzrost liczebności kapturki w Puszczy Boreckiej może się wiązać ze zwiększeniem liczby chętnie kolonizowanych przez ten gatunek naturalnych luk w starych drzewostanach, powstających na skutek wypadania najstarszych drzew oraz wiatrołomów, podobnie jak stwierdzono to w Puszczy Białowieskiej (Fuller 2000; Wesołowski et al. 2015). Za zasadniczo zgodne z trendami ogólnopolskimi można uznać także stabilność populacji zięby i fluktuacje populacji świstunki. Pierwszy z tych gatunków wykazuje bardzo niewielki spadek liczebności w skali kraju, drugi zaś niewielki wzrost, ale ze znacznymi fluktuacjami w poszczególnych latach. Trudny do wytłumaczenia jest natomiast obserwowany w Puszczy Boreckiej bardzo silny wzrost liczebności populacji grubodzio-ba – gatunku, którego liczebność w Polsce jest stabilna, choć także ulega dość silnym okresowym fluktuacjom.

Godny uwagi jest fakt, że niezależnie od ogólnego wzrostu liczby gatunków i zagęszczenia populacji ptaków lęgowych, na wszystkich powierzchniach badawczych w okresie 20 lat (ryc. 4) wzrósł udział procentowy zarówno gatunków nieleśnych lub nietypowych dla wnętrza lasu, jak również, choć

w mniejszym stopniu, gatunków typowych dla starych drzewostanów o zróżnicowanej strukturze, charakterystycznych dla lasów o charakterze zbliżonym do naturalnego. Wśród nowych 20 gatunków lęgowych, które pojawiły się na powierzchniach w latach 2012–2014, aż 10 to gatunki związane z siedliskami ekotonowymi, półotwartymi, zakrzaczonymi, wodnymi lub synantropijnymi, a 6 (czyli 30%) to gatunki typowe dla starych drzewostanów.

Wzrost liczby gatunków i zagęszczenia par lęgowych na powierzchniach badawczych w Puszczy Boreckiej, jak można przypuszczać, jest wypadkową działania dwóch głównych czynników. Pierwszym z nich jest sukcesja leśna i naturalne starzenie się drzewostanów, powodująca wzrost zróżnicowania przestrzennego i jakościowego siedlisk ptaków leśnych, a tym samym wzrost pojemności tych siedlisk. Tempo procesów sukcesji leśnej i związanej z nim sukcesji zespołów ptaków leśnych, jak wykazali to Głowaciński i Järvinen (1975), maleje wraz wiekiem drzewostanów. W objętych ścisłą ochroną lasach Białowieskiego Parku Narodowego (BPN), gdzie stare drzewostany reprezentują zbiorowiska zbliżone do klimaksowych, zgrupowanie ptaków lęgowych nie uległo większym zmianom w okresie 40 lat (Wesołowski et al. 2015). Powierzchnie badawcze w Puszczy Boreckiej obejmowały drzewostany wprawdzie dojrzałe, ale jednak młodsze niż w BPN, w związku z czym tempo sukcesji było tu większe i było to zapewne jedną z przyczyn wzrostu liczebności i zagęszczenia większości gatunków leśnych na wszystkich powierzchniach badawczych w ciągu blisko 20 lat. Wzrost liczebności oraz udziału procentowego ptaków związanych z lasami naturalnymi, a zwłaszcza dziuplaków, czyli takich gatunków jak: dzięcioły czarny (*Dryocopus martius*) i białogrzbity, muchołówka białoszyja oraz siniak (*Columba oenas*), a także pojawienie się cennych i rzadkich gatunków nowych, jak dzięcioł trójplaczasty oraz sowy: sóweczka i włochatka, można z pewnością powiązać z sukcesyjnym starzeniem się drzewostanów i wzrostem ilości martwego drewna. Pojawienie się w głębi lasu gatunków wodnych lub związanych z wodą, takich jak krzyżówka, gągoł czy nurogęś, było natomiast rezultatem działalności bobrów, które budując tamy spowodowały powstanie niewielkiego zbiornika wodnego w obrębie powierzchni Ł, a także w kilku innych miejscach w sąsiedztwie powierzchni badawczych. Dodatkowym efektem działania bobrów był także wzrost liczebności gatunków związanych z martwym drewnem, w szczególności dzięciołów, związany z pojawieniem się znacznej liczby obumarłych drzew na obszarach lasu zalanych w wyniku budowy tam bobrowych. Podobny wpływ działalności bobrów na ptaki odnotowano także w innych krajach (Janiszewski et al. 2014).

Drugim z głównych czynników, który wpłynął na zwiększenie liczby gatunków lęgowych i ich liczebności w Puszczy Boreckiej, była gospodarka leśna, a w szczególności wykonanie niewielkich zrębów gniazdowych w obrębie powierzchni BM i na granicy powierzchni G, czego rezultatem było odsłonięcie krawędzi lasu oraz powstanie otwartych zrębów, a później upraw i młodników. Z tego powodu we wnętrzu

Puszczy Boreckiej pojawił się unikający zwartych gęstych, starych drzewostanów piecuszek (*Phylloscopus trochilus*), który np. jest zupełnie nieobecny w starodrzewach Białowieckiego Parku Narodowego (Wesołowski et al. 2015). Skutkiem tych działań było także pojawienie się bądź też wzrost liczebności na powierzchniach położonych w głębi Puszczy Boreckiej takich nietypowych dla wnętrza lasu gatunków, jak: trznadel (*Emberiza citrinella*), świergotek drzewny (*Anthus trivialis*), cierniówka (*Sylvia communis*), gajówka (*Sylvia borin*), dziwonia, gąsiorek, jerzyk, zaganiacz czy pliszka siwa, które są gatunkami związanymi z półotwartymi siedliskami ekotonowymi, zaroślowymi i synantropijnymi. Podobne efekty oddziaływania prac leśnych na awifaunę opisali Brazaitis i Kurlavičius (2003) oraz Peplowska-Marczak (2009, 2011). Wydaje się również, że pewną rolę mogło odegrać poszerzanie dróg leśnych w Puszczy Boreckiej, które stały się swego rodzaju korytarzami ułatwiającymi wnikanie takich gatunków do wnętrza lasu. Czynnikiem, który dodatkowo mógł wpłynąć na wzrost zagęszczenia par lęgowych na obu wspomnianych powierzchniach, był prawdopodobnie tzw. efekt brzegowy, polegający na tym, że w strefie brzeżnej lasu, obejmującej pas szerokości ok. 200 m od jego krawędzi, obserwuje się znacznie wyższe zagęszczenie par lęgowych niż w głębi lasu (Cieślak 1992). W tym przypadku strefa brzeżna powstała na skutek odsłonięcia krawędzi lasu po wykonaniu zrębów gniazdowych.

Interesująco wypada porównanie ilościowych i jakościowych zmian w awifaunie Puszczy Boreckiej z wynikami innych długofalowych badań ornitologicznych prowadzonych w zbiorowiskach leśnych w różnych regionach Polski. Najdłuższe, bo trwające od 40 lat i wciąż kontynuowane, badania dynamiki awifauny są prowadzone w Puszczy Białowieckiej (BPN). Badania te wykazały znaczną stabilność awifauny: w ciągu 40 lat zarówno skład gatunkowy, jak i liczba gatunków lęgowych w BPN, niezależnie od typu zbiorowiska leśnego, pozostały niemal niezmienione, w niewielkim stopniu zmieniło się także zagęszczenie par lęgowych, które ulegało w tym okresie nieznacznym fluktuacjom (Wesołowski et al. 2015). Odnotowana stabilność awifauny jest odbiciem stabilności siedlisk leśnych w BPN, które obejmują zbiorowiska leśne zbliżone do klimaksowych, izolowane od wpływów antropogenicznych (ochrona ścisła).

Badania Jermaczka (2010) w starych drzewostanach lęgowych rezerwatu „Kręcki Lęg” na Ziemi Lubuskiej wykazały z kolei, że w ciągu 28 lat liczba gatunków lęgowych w rezerwacie nie zmieniła się, natomiast zmienił się skład gatunkowy awifauny, a zagęszczenie par lęgowych zmniejszyło się od blisko 20 do blisko 40%. Zmiany te zostały zinterpretowane jako reakcja awifauny na wynikające z sukcesji przekształcenia struktury lasu. W rezerwacie „Las Bielański” w Warszawie (Luniak 1991; Mazgajski et al. 2001) wykazano natomiast, że w ciągu kilkunastu lat niemal niezmieniona pozostała liczba gatunków lęgowych, natomiast istotnie wzrosło zagęszczenie par lęgowych.

Wszystkie wspomniane powyżej badania prowadzone były jednak w lasach objętych ochroną, natomiast brak jest

wyników podobnych długofalowych badań awifauny w lasach gospodarczych, do jakich należy Puszcza Borecka. Istnieją jednak publikacje omawiające wpływ działań gospodarczych w lasach, w tym przede wszystkim gospodarki zrębowej, na populacje ptaków. Wpływ rębni gniazdowej na ptaki, a więc takiej, jaką w ostatnich latach na szeroką skalę stosuje się w Puszczy Boreckiej, analizowali Brazaitis i Kurlavičius (2003) oraz Peplowska-Marczak (2009, 2011). Autorzy ci wykazali, że generalnie na powierzchniach leśnych z rębiami gniazdowymi wzrasta liczba gatunków lęgowych, ponieważ obok typowych gatunków wnętrza lasu pojawiają się tam gatunki unikające zwartych drzewostanów i związane ze strefą ekotonu oraz z półotwartymi terenami zakrzewionymi. Przypomina to nieco wpływ na populacje ptaków naturalnych luk w dojrzałych drzewostanach, jakie tworzą się w wyniku zamierania najstarszych drzew (Fuller 2000).

6. Podsumowanie

Dojrzałe drzewostany liściaste i mieszane w centralnej części Puszczy Boreckiej, niezależnie od typu zbiorowiska leśnego, zasiedla generalnie jedno zgrupowanie ptaków, co wynika z mozaikowego układu siedlisk leśnych, związanego z bardzo urozmaiconą rzeźbą terenu, a także znacznego zróżnicowania gatunkowego drzewostanów tego kompleksu leśnego.

W ciągu prawie 20 lat w awifaunie starych drzewostanów w Puszczy Boreckiej zaszły znaczne zmiany, będące konsekwencją przekształceń siedlisk leśnych. Najważniejszymi przyczynami tych przekształceń były naturalne procesy zachodzące w drzewostanach na skutek ich starzenia się i sukcesji leśnej oraz gospodarka leśna. Oba te czynniki spowodowały wzrost zróżnicowania przestrzennego i jakościowego siedlisk ptaków na powierzchniach badawczych i w ich najbliższym sąsiedztwie, a tym samym wzrost pojemności tych siedlisk, czego rezultatem był znaczny wzrost zarówno liczby gatunków gniazdujących, jak i zagęszczenia par lęgowych.

W wyniku naturalnego starzenia się drzewostanów wzrosła liczba i liczebność gatunków ptaków związanych z lasami o charakterze naturalnym oraz z martwym drewnem, w tym w szczególności dziuplaków. Działania związane z gospodarką leśną spowodowały z kolei pojawienie się lub wzrost liczebności w głębi puszczy nietypowych dla wnętrza lasu gatunków związanych z siedliskami półotwartymi, ekotonowymi i synantropijnymi, jak np. trznadel, gąsiorek, dziwonia, gajówka, cierniówka, jerzyk czy pliszka siwa. Działalność bobrów spowodowała natomiast pojawienie się we wnętrzu lasu gatunków wodnych, jak gągoł, nurogęs czy krzyżówka.

Wzrost ogólnego zagęszczenia par lęgowych w Puszczy Boreckiej był efektem wzrostu liczby gniazdujących gatunków oraz wzrostu liczebności większości gatunków lęgowych, przy czym najsilniej wzrosły populacje kapturki, grubodzioba, śpiewaka, kosa i muchołówki białoszyjej. Dodatkowym czynnikiem, który zwiększył zagęszczenie populacji ptaków, był zapewne tzw. efekt brzegowy. W jego

wyniku najprawdopodobniej zwiększeniu uległo zagęszczenie par lęgowych w strefie krawędziowej lasu, jaka powstała wokół zrębów gniazdowych wykonanych w obrębie lub w sąsiedztwie powierzchni badawczych.

Konflikt interesów

Autorzy deklarują brak potencjalnych konfliktów

Podziękowania i źródła finansowania badań

Autorzy pragną wyrazić serdeczne podziękowania prof. dr hab. Tomaszowi D. Mazgajskiemu z Muzeum i Instytutu Zoologii PAN w Warszawie, a także dwóm anonimowym recenzentom, za cenne krytyczne uwagi wykorzystane przy przygotowaniu niniejszego artykułu oraz mgr inż. Małgorzacie Walczak i mgr Jakubowi Bratkowskiemu za wykonanie mapy powierzchni badawczych w Puszczy Boreckiej. Badania przedstawione w niniejszej pracy zostały sfinansowane ze środków na działalność statutową Instytutu Ochrony Środowiska – Państwowego Instytutu Badawczego w Warszawie.

Literatura

- Avery M., Leslie R. 1990. Birds and Forestry. Poyser, London, 299 s. ISBN 0-85661-058-5.
- Brazaitis G., Kurlavičius P. 2003. Green Tree Retention and Bird Communities on Clearcuts in Lithuania. *Baltic Forestry* 9(2): 63–70.
- Brotos L., Mönkkönen M., Huhta E., Nikula A., Rajasärkkä A. 2003. Effects of landscape structure and forest reserve location on old-growth forest bird species in Northern Finland. *Landscape Ecology* 18(4): 377–393.
- Brown J.L. 1969. Territorial behavior and population regulation in birds. *Wilson Bulletin* 81: 293–329.
- Cieślak M. 1992. Breeding bird communities on forest edge and interior. *Ekologia Polska* 40 (3): 461–475.
- Edenius L., Elmberg J. 1996. Landscape level effect of modern forestry on bird communities in North Swedish boreal forests. *Landscape Ecology* 11: 325–338.
- Fuller R.J. 2000. Influence of treefall gaps on distributions of breeding birds within interior old-growth stands in Białowieża Forest, Poland. *Condor* 102: 267–274.
- Fuller R.J. (ed.). 2012. Birds and habitats: relationship in changing landscapes. Cambridge University Press, New York, 554 s. ISBN 9780521722339.
- Głowaciński Z., Järvinen O. 1975. Rate of secondary succession in forest bird communities. *Ornis Scandinavica* 6: 33–40.
- Hilden O. 1965. Habitat selection in birds: a review. *Annales Zoologici Fennici* 2(1): 53–75.
- James F.C., Wamer N.O. 1982. Relationships between temperate forest bird communities and vegetation structure. *Ecology* 63(1): 159–171. DOI 10.2307/1937041.
- Janiszewski P., Hanzal V., Misiukiewicz W. 2014. The Eurasian Beaver (*Castor fiber*) as a Keystone Species – a Literature Review. *Baltic Forestry* 20(2): 277–286.
- Jermaczek A. 2010. Awifauna lęgowa rezerwatu Kręcki Lęg (woj. lubuskie) i jej zmiany po 27 latach ochrony zachowawczej. *Przegląd Przyrodniczy* 21(4): 29–42.
- Luniak M. 1991. Awifauna Lasu Bielańskiego w Warszawie 15 lat po ustanowieniu rezerwatu. *Parki Narodowe i Rezerwaty Przyrody* 10: 167–181.
- Mazgajski T., Rejt Ł., Chromy M., Podlacha F. 2001. Stan i zmiany awifauny rezerwatu „Las Bielański” w Warszawie. *Parki Narodowe i Rezerwaty Przyrody* 20(2): 27–41.
- Monitoring ptaków Polski. 2016. <http://www.monitoringptakow.gios.gov.pl/baza-danych> [10.04.2016].
- Peplowska-Marczak D. 2009. Znaczenie rębni gniazdowej w zachowaniu różnorodności gatunkowej ptaków leśnych. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej w Rogowie* 11, 2(21): 84–90.
- Peplowska-Marczak D. 2011. Rębnia częściowa jako element kształtujący populację drobnych ptaków leśnych. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej w Rogowie* 13, 2(27): 207–218.
- Rąkowski G. 2015. Puszcza Borecka jako cenna ostoja ptaków leśnych. *Leśne Prace Badawcze* 76(1): 88–107. DOI 10.1515/frp-2015-0010.
- Rąkowski G., Walczak M., Smogorzewska M. 2012. Obszary Natura 2000 w Polsce II. Specjalne obszary ochrony siedlisk w Polsce Północnej. Instytut Ochrony Środowiska – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa, 456 s. ISBN 978-83-60312-22-3.
- Renkonen, O. 1938. Statisch-ökologische Untersuchungen über die terrestrische Käferwelt der finnischen Bruchmoore. *Annales Zoologici Societatis Zoologicae-Botanicæ Fennicæ 'Vanamo'* 6: 1–231.
- SAS Institute Inc. 2011. SAS/STAT® 9.3 User's Guide. Cary, NC: SAS Institute Inc.
- Scherzinger W., Schumacher H. 2004. Der Einfluss forstlicher Bewirtschaftungsmaßnahmen auf die Waldvogelwelt – eine Übersicht. *Vogelwelt* 125: 215–250.
- Sikora A., Rohde Z., Gromadzki M., Neubauer G., Chylarecki P. (red.) 2007. Atlas rozmieszczenia ptaków lęgowych Polski 1985–2004. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, 640 s. ISBN 978-83-61320-01-2.
- Siuta J. (red.) 1994. Stacja Kompleksowego Monitoringu Środowiska Puszcza Borecka. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa, 130 s. ISBN 83-85805-10-9.
- Sokołowski A. 2006. Lasy północno-wschodniej Polski. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa, 360 s. ISBN 83-89744-40-6.
- Sørensen T. 1948. A method of establishing groups of equal amplitude in plant sociology based on similarity of species and its application to analyses of the vegetation on Danish commons. *Kongelige Danske Videnskabernes Selskab* 5(4): 1–34.
- StatSoft, Inc. 2011. STATISTICA (data analysis software system), version 10. www.statsoft.com.
- Tomiałojć L. 1970. Badania ilościowe nad synantropijną awifauną Legnicy i okolic. *Acta Ornithologica* 12(9): 293–392.
- Tomiałojć L. 1980. Kombinowana odmiana metody kartograficznej do liczenia ptaków lęgowych. *Notatki Ornitologiczne* 21: 33–62.
- Tomiałojć L., Wesołowski T. 1996. Structure of a primaeval forest bird community during 1970s and 1990s (Białowieża National Park, Poland). *Acta Ornithologica* 31(2): 133–154.
- Tomiałojć L., Wesołowski T. 2004. Diversity of the Białowieża Forest avifauna in space and time. *Journal of Ornithology* 145: 81–92. DOI 10.1007/s10336-003-0017-2.
- Tomiałojć L., Wesołowski T., Walankiewicz W. 1984. Breeding bird community of a primeval temperate forest (Białowieża National Park, Poland). *Acta Ornithologica* 20(3): 237–310.
- Virkkala R. 1987. Effects of forest management on birds breeding in northern Finland. *Annales Zoologici Fennici* 24: 281–294.

- Wesołowski T., Czeszczewik D., Hebda G., Maziarz M., Mitrus C., Rowiński P. 2015. 40 years of breeding bird community dynamics in a primeval temperate forest (Białowieża National Park, Poland). *Acta Ornithologica* 50(1): 95–120. DOI 10.3161/00016454AO2015.50.1.010.
- Wesołowski T., Mitrus C., Czeszczewik D., Rowiński P. 2010. Breeding bird dynamics in a primeval temperate forest over 35 years: variation and stability in a changing world. *Acta Ornithologica* 45(2): 209–232.
- Winter S. 2012. Forest naturalness assessment as a component of biodiversity monitoring and conservation management. *Forestry* 85(2): 293–304. DOI 10.1093/forestry/cps004.
- Zawadzka D., Zawadzki J. 2005. Ptaki naszych lasów. Wydawnictwo Świat, Warszawa, 112 s. ISBN 83-85597-99-9.
- Zawadzka D., Zawadzki J. 2006. Ptaki jako gatunki wskaźnikowe różnorodności biologicznej i stopnia naturalności lasów. *Studia*

i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej w Rogowie 8, 4(14): 249–262.

Materiały źródłowe

BULiGL 2010. Program Ochrony Przyrody Nadleśnictwa Borki. Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej, Białystok.

Wkład autorów

G.R. – koncepcja badań, wyznaczenie powierzchni badawczych, opracowanie wyników badań, napisanie artykułu, korekta; K.C – wykonanie obserwacji terenowych, opracowanie wyników badań; J.U. – opis i wykonanie analiz statystycznych, korekta tekstu.